

2.5. Z badań nad osiągnięciami szkolnymi dzieci z rodzin alkoholików

Podstawowym warunkiem podejmowania badań naukowych jest uświadomienie sobie przez badacza problematyki określającej precyzyjnie cel i zakres planowanej działalności badawczej (Zaczyński, 1997, s.31); sformułowanie pytania lub zbioru pytań, na które badacz chciałby uzyskać odpowiedź poprzez wyniki swoich badań (Nowak, 1985, s.26).

Przedstawione w niniejszej rozprawie badania należą do badań diagnostyczno-weryfikacyjnych mających na celu nie tylko „opis i analizę badanych faktów, zjawisk, procesów czy zdarzeń łącznie z charakterystyką ich funkcjonowania i rozwoju”, a także „uchwycenie w sposób w miarę obiektywny głównych zależności sprawczych pomiędzy określonymi oddziaływaniami (przyczynami) i ich następstwami (skutkami)” (Łobocki, 1999, s.152-153).

Przedmiotem badań pedagogicznych jest „wszelka świadoma działalność pedagogiczna wyrażająca się w procesach nauczania-uczenia się, samokształcenia i samouctwa, w ich treści, przebiegu, metodach, środkach i organizacji, podporządkowana przyjętym celom” (Okoń, 1996, s.8); mogą być tylko „obiektywnie istniejące, poddające się pomiarowi zjawiska” (Pilch, 1995, s.54); a więc „określone podniety, sytuacje lub czynniki środowiskowe wpływające na zachowanie się” (Skorny, 1984, s.69).

Przedmiotem badań uczyniono uwarunkowania środowiska rodzinnego i szkolnego w uzyskiwaniu osiągnięć szkolnych przez uczniów klasy III szkoły podstawowej rekrutujących się z rodzin patologicznych. Badania ograniczono do uczniów z rodzin alkoholików.¹

Każde badanie służy realizacji określonego celu, czyli „określeniu tego do czego zmierza badacz, co pragnie osiągnąć w swoim badaniu” (Zaczyński, 1997, s.52), a także:

- 1) Wykryciu zależności istniejących między czynnikami oddziałyującymi na sprawny przebieg procesów pedagogicznych, a tymi zmianami, które pojawiają się pod wpływem różnych czynników.
- 2) Wykryciu warunków, przy jakich upowszechniane w szkołach formy i metody pracy dają najlepsze rezultaty.
- 3) Wypracowaniu nowych form i metod działania pedagogicznego oraz poznanie mechanizmów i barier skutecznego, celowego działania” (Goriszowski, 1997, s.30).

Cele teoretyczno-poznawcze związane są z poznaniem określonej kategorii zjawisk oraz wykryciem ich związków, zależności oraz prawidłowości, a praktyczno-wdrożeniowe z wykorzystaniem wyników badań w działalności wychowawczej lub społecznej (Skorny, 1984, s.65).

Celem badań było określenie rozmiarów trudności i niepowodzeń w opanowaniu podstawowych umiejętności przez badanych ze zwróceniem szczególnej uwagi na rolę środowiska społecznego w ich opanowaniu.

¹ Badania pod moim kierunkiem przeprowadziły studentki III roku Resocjalizacji z profilaktyką społeczną KPSW.

W metodologii nauk społecznych, w tym pedagogicznych, przywiązuje się szczególną uwagę do precyzyjnego formułowania problemów badawczych warunkującego poprawny przebieg procesu badawczego. Formułowanie problemów badawczych jest zabiegiem werbalnym, polegającym na rozbiciu tematu na „swoiste pytania określające jakość i rozmiar pewnej niewiedzy (pewnego braku w dotychczasowej wiedzy) oraz cel i granice pracy umysłowej” (Pieter, 1975, s.67), na które szukamy odpowiedzi na drodze badań naukowych, poprzez własny wysiłek (Łobocki, 1999, s.103).

Precyzyjnie (szczególnie pod względem logicznym i językowym) sformułowane problemy badawcze powinny wyczerpywać zakres naszej niewiedzy zawartej w temacie badań; być usytuowane na tle dotychczasowych osiągnięć naukowych; zawierać wszystkie generalne zależności między zmiennymi; być rozstrzygalne empirycznie za pomocą trafnych i rzetelnych poszukiwań naukowo-badawczych; posiadać wartość praktyczno-użyteczną (Pilch, 1995, s.24-25; Łobocki, 2003, s.22).

Poprawnie sformułowane problemy w znacznej mierze przesądzają o sukcesie badawczym. Czynność formułowania poprzedzają często dociekania teoretyczne, poparte wynikami wstępnych badań eksploracyjnych (Brzeziński 1996, s.217-219).

Problemy badawcze mają trzy warstwy:

- 1) Psychologiczną, kiedy badacz przeżywa niepokój z powodu braku wiedzy na dany temat i chce ją uzupełnić.
- 2) Logiczną, kiedy badacz porządkuje myśli i precyzuje problem.
- 3) Językową, kiedy staje się płaszczyzną porozumienia, jest intersubiektywnie komunikowalny (Muszyński 1971, s.104).

Mogą być formułowane w postaci pytań rozstrzygnięcia lub dopełnienia. Te pierwsze rozpoczynają się od partykuły pytajnej „czy”, poprzedzającej zdanie oznajmujące i dopuszczają jedynie dwie odpowiedzi: tak lub nie. Są zawsze pytaniami zamkniętymi, w których z góry określa się liczbę możliwych odpowiedzi. Te drugie nie sugerują z góry żadnych możliwych odpowiedzi i rozpoczynają się od zaimków pytajnych lub przysłównych. Mają postać pytań otwartych stwarzających badaczom możliwość inwencji i poszukiwań (Łobocki, 1999, s.109).

W toku dojrzewania problemów następuje zwężenie, rozszczepienie problemu głównego na problemy szczegółowe i powstaje zespół pytań różnej ogólności zwany problematyką badawczą (Brzeziński, 1996, s.216-225).

W pracy badawczej szukano odpowiedzi na dwa główne problemy badawcze:

- 1) Jaki jest poziom osiągnięć szkolnych uczniów klasy III z rodzin dotkniętych patologią społeczną?
 - 2) Jakie uwarunkowania środowiska rodzinnego i szkolnego determinują trudności i niepowodzenia w uzyskiwaniu osiągnięć przez uczniów kończących poziom edukacji wczesnoszkolnej?
- Powyższe problemy mają charakter ogólny, dlatego konieczne jest sformułowanie problemów szczegółowych wyczerpujących tytułowe zagadnienie i ukierunkowujących dalsze postępowanie badawcze:
- 1) Jaki odsetek umiejętności opanowali badani uczniowie?
 - 2) Jakie grupy umiejętności sprawiały badanym najwięcej trudności?
 - 3) Jakie czynniki determinują błędy w zadaniach sprawdzających te umiejętności?
 - 4) Jak środowisko rodzinne warunkuje osiąganie sukcesów szkolnych przez uczniów klasy III?
 - 5) Jak przynależność do rodziny dysfunkcyjnej determinuje przyczyny trudności i niepowodzeń dziecka w uczeniu się?

Problemy badawcze wyznaczają dalszy proces myślowy i stanowią podstawę do tworzenia hipotez badawczych, czyli „stwierdzeń, co do których istnieje prawdopodobieństwo, że są trafną odpowiedzią na sformułowany problem badawczy” (Brzeziński, 1996, s.225); z punktu

logicznego „twierdzeń dobieranych jako racja do znanego następstwa, z punktu gramatycznego zdań warunkowych, orzekających apodyktycznie, że jeżeli „a” to „b” (Goriszowski, 1997, s.31).

Hipoteza jest dobrze sformułowana, jeżeli:

- 1) Ukierunkowuje wysiłek badacza.
- 2) Tłumaczy dostatecznie znane fakty z danej dziedziny nauki.
- 3) Możliwa jest do zweryfikowania (do sprawdzenia).
- 4) Dotyczy istotnych dla danej nauki faktów i zdarzeń.
- 5) Ma moc teoriiotwórczą.
- 6) Jest zdaniem niesprzecznym z udowodnionymi już twierdzeniami danej dyscypliny naukowej (tworzy spójny, logicznie powiązany zespół założeń).
- 7) Jest jednoznacznie i dostatecznie szczegółowo sformułowana.
- 8) Jest wnioskiem z dotychczasowych obserwacji i doświadczeń badacza (Zaczyński, 1997, s.62; Łobocki, 1999, s. 128-130; Skorny, 1984, s.76-77; Gnitecki, 1993, s.137).

W pracy badawczej posługiwać się można dwoma rodzajami hipotez w zależności od stopnia ich ogólności;

- 1) Hipotezy proste (robocze) wyprowadzone z uogólnienia prostych obserwacji.
- 2) Hipotezy złożone (ogólne) zakładające istnienie powiązań między zdarzeniami lub nawet skomplikowanych łańcuchów przyczyn i skutków (Pilch, 1995, s.28).

W niniejszym badaniu weryfikowano dwie hipotezy ogólne orzekające, że:

- 1) Około 30% uczniów klasy III z rodzin dotkniętych patologią społeczną spełnia przyjęty poziom wymagań programowych.
- 2) Patologia tkwiąca przede wszystkim w środowisku rodzinnym stanowi podstawową przyczynę trudności i niepowodzeń w uzyskiwaniu osiągnięć szkolnych przez badanych.

Pięć hipotez roboczych zakładaj, że:

- 1) Badani uczniowie opanowali zaledwie 30% sprawdzanych umiejętności.
- 2) Najwięcej trudności sprawiły badanym umiejętności polonistyczne wymagające czytania i pisanie oraz matematyczne wymagające liczenia.
- 3) Błędy popełniane przez badanych w zadaniach sprawdzianu wynikają z braku umiejętności rozumienia czytanego tekstu, posługiwania się elementarnymi pojęciami i koncentracji uwagi na rozwiązywanym zadaniu.
- 4) Patologia występująca w środowisku rodzinnym jest przyczyną braku sukcesów szkolnych.

Do najczęstszych czynników warunkujących brak sukcesów w uczeniu się uczniów klasy III należą:

- niekorzystne warunki materialne i mieszkaniowe,
- niski stopień zaangażowania rodziców w wychowanie dziecka,
- brak dostatecznej opieki ze strony rodziców,
- negatywna atmosfera w domu rodzinnym,
- zachwiana struktura rodziny (w niektórych przypadkach).

- 5) Przynależność do rodziny dysfunkcyjnej w wielu przypadkach obniża osiągnięcia szkolne uczniów klasy III.

Istotne znaczenie w badaniu naukowym ma odpowiedni dobór metod, technik i narzędzi badawczych, które stanowią mniej lub bardziej zróżnicowane sposoby postępowania badawczego (Łobocki, 1999, s.217).

Każde z powyższych pojęć jest „sposobem systematycznie stosowanym, to znaczy stosowanym w danym przypadku z intencją zastosowania go także przy ewentualnym powtórzeniu się analogicznego zadania” (Kotarbiński, 1957, s.667). Różnią się podejściem badawczym; ogólny sposób przypisuje się metodzie, szczegółowy technice (Łobocki, 1999, s.217). Metody badawcze są ogólnie zalecanym sposobem rozwiązywania nurtujących badacza problemów, techniki natomiast są szczegółowymi sposobami postępowania badawczego (Łobocki, 2003, s.27).

W badaniu zastosowano metodę pomiaru dydaktycznego i symulacji dydaktycznego.

Metodą pomiaru sprawdzano osiągnięcia uczniów według reguł porównania: porównanie wyniku każdego ucznia klasy III obierając badaniem i wymaganiom programowym ustalili w jakim stopniu - pod względem ilościowym i jakościowym - uczniowie klasy III spełniali elementarne umiejętności tworzące zakres osiągnięć pomiarowych przewidzianych dla tej klasy. Ze względu na właściwości procesu dydaktycznego, jego efekty nie są uważane za całkowicie obiektywne. Trudności sprawiają odpowiednie wyselekcjonowanie celów kształcenia, trudność wzięcia do testu tylko części najbardziej znaczących oraz umiarkowanie skrajnych wartości (Okon, 1992, s.160).

Metodą sondazju dydaktycznego będącą jedną z najpopularniejszych metod badań pedagogicznych zbierano informacje dotyczące warunków studiów szkolnych osiągnięć uczniów klasy III.

Kluczem metodologicznym porządkowane są odpowiednie techniki badawcze, czyli „bliżej skomercjonowane czynności wyodrębnione przy posługiwaniu się daną metodą” (Skorup, 1984, s.44).

Technikami badawczymi uznawano: bezpośrednią obserwację swobodną zachowań uczniów klasy III w trakcie rozwiązywania zadań sprawdzianu, analizę treściową dokumentów i materiałów zgromadzonych w poradniach leczenia uzależnień, w miejsko-gminnych ośrodkach pomocy społecznej i powiatowych centrach pomocy rodzinie województwa świętokrzyskiego pozwalające na interpretację zawartych w nich treści, bezpośrednią indywidualną rozmowę kierowaną z rodzicami uczniów i wychowawczyniami klasy III dotyczącą życia dzieci z rodzin alkoholików, współpracy szkoły z rodzicami tych dzieci, sytuacji społeczno-bytowej (zdrowotnej, materialnej, emocjonalnej) rodzin badawczych, stosunku rodziców do dzieci, przyczyn trudności w uczeniu się oraz techniki statystyczne pozwalające na ilościowe opisanie zjawisk masowych oraz zależności między nimi, przedstawienie wyników w umownej postaci (tabele, wykresy, wartości średnie, korelacje), wyprowadzenie wniosków na podstawie teorii prawdopodobieństwa (Okon, 1992, s.124).

Statystyka w badaniach pedagogicznych umożliwia:

- najdokładniejszy sposób opisu,
- dokładność i ścisłość w działaniu i myśleniu,
- zestawienie wyników w treściowej i dogodnej formie,
- wyciągnięcie ogólnych wniosków zgodnie z przyjętymi zasadami,
- przewidywanie, w jakim stopniu coś się stanie w warunkach, które znamy i które zmierzylimy,
- wyodrębnienie pewnych przyczyn ze złożonych zdarzeń (Guilford, 1960, s.15-16).

Pytania skierowane do wychowawczyń klasy III podczas rozmowy kierowanej pozwoliły na:

- 1) Wyodrębnienie grupy uczniów pochodzących z rodzin alkoholików spośród wszystkich uczniów klasy III.
- 2) Określenie sytuacji panującej w ich rodzinie, miejsca uczniów w klasie szkolnej i warunków społeczno-bytowych.
- 3) Zebranie i zestawienie wyników uzyskiwanych w toku uczenia się.

Techniki badawcze realizowano za pomocą dwóch podstawowych narzędzi badawczych, którymi jednocześnie gromadzono materiał empiryczny przydatny w rozwiązywaniu podjętej problematyki badawczej: sprawdzianu dla klasy III składającego się z 20 zdań, których treść dobrana była zgodnie z wymaganiami programowymi oraz kwestionariusza rozmowy z rodzicami i wychowawczyniami klasy III.

Zadania sprawdzianu skonstruowano tak, aby dla ich rozwiązania badani musieli przypomnieć sobie odpowiednie wiadomości, wykazać się ich zrozumieniem i umiejętnością wykorzystania ich w sytuacjach typowych (Niemierko, 1975, s.29).

Zadania sprawdzianu mierzą umiejętności:

- polonistyczne (czytanie i pisanie), np.:
- 1) Wskazywanie w opowiadaniu fragmentu określonego przez nauczyciela.
- 2) Wyróżnianie w wyrazach głosek i liter.
- 3) Ustalenie kolejności zdarzeń w historyjce obrazkowej składającej się z 3 obrazków.
- 4) Porządkowanie zdań w rozsypance zdaniowej;
 - matematyczne (liczenie), np.:
 - 1) Porządkowanie przedmiotów, np. od najdłuższego do najkrótszego.
 - 2) Zapisywanie liczb wielocyfrowych.
 - 3) Wskazywanie cyfr jedności, dziesiątek, setek.
 - 4) Mierzenie długości odcinków za pomocą linijki z podziałką centymetrową;
 - społeczno-przyrodnicze, np.:
 - 1) Zapisywanie nazw najważniejszych zakładów pracy i instytucji znajdujących się w swojej miejscowości.
 - 2) Określenie zawodów mieszkańców swojej miejscowości.
 - 3) Odszukiwanie na mapie Polski najważniejszych miast i rzek.
 - 4) Rozpoznawanie najczęściej spotykanych gatunków roślin po ich cechach charakterystycznych, np.: kwiatach, owocach, liściach.

Sprawdzane umiejętności można podzielić na dwie grupy: „umiejętności szkolne niezbędne w sytuacjach typowo szkolnych, ujawniające się przede wszystkim na lekcji lub na zajęciach pozalekcyjnych kierowanych przez nauczyciela i umiejętności praktyczne (pozaszkolne) niezbędne w sytuacjach pozaszkolnych, ujawniające się przede wszystkim poza szkołą, ale też w szkole, poza lekcją, w sytuacjach, w których nauczyciel nie kieruje bezpośrednio pracą uczniów, a uczniowie pracują sami bez kontroli nauczyciela, np.: w stołówce bądź świetlicy szkolnej” (Sala, 1994, s.51).

Kwestionariusz rozmowy kierowanej z rodzicami składał się z czterech części i zawierał pytania otwarte pozostawiające respondentom całkowitą swobodę odpowiedzi.

Pierwsza część dotyczyła struktury rodziny, wieku rodziców i rodzeństwa, wykształcenia i stażu pracy zawodowej rodziców.

Druga warunków materialnych i mieszkaniowych rodziny.

Trzecia stosunków panujących w rodzinie dziecka.

Czwarta sytuacji dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej.

Wyboru terenu i osób badanych dokonano zgodnie z przedmiotem i celem badań.

Badaniami objęto 102 uczniów klasy III szkoły podstawowej z rodzin dysfunkcyjnych (alkoholików) z województwa kujawsko-pomorskiego i tyleż samo rodziców tych uczniów.

Rodzice badanych uczniów legitymowali się zróżnicowanym poziomem wykształcenia. Ojcowie wykształceniem zawodowym (47,1%) i podstawowym (23,5%), matki wykształceniem średnim (47,1%) i zawodowym (29,4%).

Ze względu na zabezpieczenie socjalne 50% rodziców było bezrobotnych (58,8% matek i 41,2% ojców). Spośród niepracujących tylko 41,2% miało prawo do zasiłku dla bezrobotnych.

Badani z klasy III wychowują się przede wszystkim w rodzinach wielodzietnych (pięcioosobowych – 52,9%). Ponad 58,8% rodzin badanych uczniów posiada mieszkanie stanowiące tylko dwie izby mieszkalne. Niestety większość rodzin (59,2%) żyje w niekorzystnych warunkach socjalno-bytowych.

Na podstawie analizy wyników uzyskanych przez badaną grupę uczniów stwierdzam, że większość dzieci (około 68,2%) wychowujących się w patologicznej sytuacji rodzinnej przejawiającej się w alkoholizmie ich rodziców wymaga natychmiastowej pomocy dydaktyczno-wyrównawczej, ponieważ:

- poziom ich osiągnięć szkolnych jest zróżnicowany w zależności od płci (dziewczeta uzy-

- skąły lepsze wyniki), warunków materialnych i mieszkaniowych rodziny dysfunkcyjnej (sprawdzianu nie zaliczyło ponad 60% uczniów wychowujących się w niekorzystnych warunkach), wykształcenia rodziców (sprawdzianu nie zaliczyli uczniowie rodziców z wykształceniem podstawowym) i bazy materialnej szkoły;
- nie opanowali w pełnym zakresie przede wszystkim umiejętności polonistycznych (czytania i pisania) i matematycznych (liczenia). Nabywanie tych umiejętności zależne jest nie tylko od poziomu dojrzałości intelektualnej i psychofizycznej, ale także od indywidualnych, pozaszkolnych doświadczeń uczniów;
 - najwięcej problemów przysporzyły badanym zadania wymagające wykorzystania umiejętności zdobywanych na lekcjach pod kierunkiem nauczyciela w samodzielnym układaniu zdań i tytułów historyjek obrazkowych, w rozpoznawaniu rodzajów zdań i autorów oraz tytułów lektur szkolnych;
 - około 40% badanych nie posiada wszystkich książek do nauki i wymaganych przyborów szkolnych;
 - głównym mankamentem organizacyjnym szkół podstawowych jest brak zajęć dydaktyczno-wyrównawczych, reedukacyjnych i socjoterapeutycznych, a także koniecznych do nuczania-uczenia się środków dydaktycznych, które pozwoliłyby zniwelować trudności i niepowodzenia uczniów klasy III w nauce;
 - niskie osiągnięcia uczniów spowodowane są warunkami środowiska rodzinnego, alkoholizmem rodziny i jego konsekwencjami, a więc trudną sytuacją materialną, niekorzystną atmosferą intelektualno-wychowawczą domu rodzinnego, niedożywieniem dzieci, warunkami nauki i rozrywki, brakiem zainteresowania rodziców postępami dziecka w nauce, wzajemnymi relacjami między rodzicami a dzieckiem, rzadkimi kontaktami matek z dzieckiem, nieobecnością ojców pracujących poza miejscem zamieszkania, brakiem jednolitych oddziaływań na dziecko ze strony rodziny i szkoły, jak również brakiem konsekwencji w postępowaniu z dzieckiem.

Wnioski

1. Nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej powinni pogłębiać swoją wiedzę psychopedagogiczną na temat postępowania z uczniami wykazującymi trudności i niepowodzenia w uczeniu się. Na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych powinni wykorzystywać metody i formy pracy aktywizujące pracę uczniów. Metody te uatrakcyjniają zajęcia, wspierają terapię, pozwalają na zwiększenie aktywności dzieci i wyzwolenie motywacji do wykonywania różnorodnych zadań. Dziecko uczestnicząc w zabawach edukacyjnych ma okazję urzeczywistnić swoje pragnienia i zamierzenia, co wpływa korzystnie na wyrównywanie deficytów rozwojowych i harmonię ze środowiskiem rodzinnym oraz na zniwelowanie trudności w uczeniu się.
2. Należy położyć nacisk na współpracę szkoły z rodzicami uczniów. Dobrym rozwiązaniem byłoby włączenie rodziców w życie klasy i szkoły (pomoc w organizacji uroczystości szkolnych, wycieczek, urządzaniu sali lekcyjnej). Wzajemne porozumienie w zakresie jednolitych oddziaływań wychowawczych powinno doprowadzić do lepszego poznania uczniów, ich zalet i ewentualnych niedomagań. Brak współpracy szkoły z rodziną uniemożliwia przyjęcie jednolitego wychowawczego oddziaływania.
3. Od stylu życia rodziny i atmosfery domu rodzinnego zależy skuteczność działań prowadzących do pokonywania trudności i niepowodzeń w uczeniu się. Częste rozmowy o rozwoju dzieci, ich potrzebach i osiągnięciach, ewentualnych porażkach umożliwiają jednolite oddziaływanie rodziny i szkoły. Rozluźnienie lub brak więzi emocjonalnej dziecka z rodzicami prowadzi do wykołajenia społecznego.
4. Uczniowie ze specyficznymi trudnościami i niepowodzeniami w uczeniu się, nie spełniający wymagań programowych przewidzianych dla klasy III okreśłani mianem „uczniów o

specjalnych potrzebach edukacyjnych” wymagają dodatkowej pomocy psychopedagogicznej w formie programów nauczania dostosowanych do ich możliwości, potrzeb i zainteresowań; uczestnictwa w zajęciach dydaktyczno-wyrównawczych, reedukacyjnych i socjoterapeutycznych pozwalających zniwelować trudności i niepowodzenia w uczeniu się.

5. Dysfunkcjonalność rodziny zakłóca rozwój nie tylko umysłowy, emocjonalny i społeczny, ale także determinuje trudności i niepowodzenia szkolne.

Streszczenie

Autorka artykułu prezentuje badania diagnostyczno-weryfikacyjne na temat uwarunkowań osiągnięć szkolnych przez uczniów klasy III szkoły podstawowej z rodzin alkoholików. W badaniu posłużono się metodami pomiaru dydaktycznego i sondażu diagnostycznego. Badanie 102 uczniów wykazało, że około 68,2% dzieci wymaga natychmiastowej pomocy dydaktyczno-wyrównawczej. Niskie osiągnięcia spowodowane są warunkami środowiska rodzinnego, alkoholizmem rodziców i jego konsekwencjami.

Abstract

The author of the article presents diagnostic and verifying research results regarding the conditionings determining school achievements of third-form primary school students coming from alcoholic families. The research used the methods of didactic measurement and diagnostic survey. A survey carried out on 102 schoolchildren showed that approx. 68.2% of them need instant didactic and levelling support. Poor achievements result from family environment conditions, parental alcoholism and its consequences.

Bibliografia:

1. Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, Warszawa 1996.
2. Goriszowski Wł., *Badania pedagogiczne w zarysie*, Warszawa 1997.
3. Guilford J.P., *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa, 1960.
4. Kotarbiński T., *Wykłady z dziejów logiki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1957.
5. Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1999.
6. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2003.
7. Muszyński H., *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971.
8. Niemierko B., (red.), *ABC testów osiągnięć szkolnych*, Warszawa 1975a.
9. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 1985.
10. Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1992.
11. Okoń W., *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996.
12. Pieter J., *Zarys metodologii pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa 1975.
13. Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1995.
14. Sala J., *Osiągnięcia konieczne w nauczaniu początkowym języka polskiego*, [w:] *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna. Studia Pedagogiczne*, pod redakcją K. Lenartowskiej i P. Prusaka, Bydgoszcz 1994, Zeszyt 23.
15. Skorny Z., *Prace magisterskie z psychologii i pedagogiki*, Warszawa 1984.
16. Zaczyński Wł.P., *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1997.